

привести до храму. Адже потрібно вмiти виходити на прямий контакт на кожен людину, виявити вмiння зацікавити її, задовiльнити її певнi духовнi потреби. Тут Церкви мають справу з такими людьми, якими вони є в нашому реальному життi. Водночас Інтернет дає можливiсть здiйснювати й глобальний вплив. То ж iнформацiйна революцiя спричинила докорiнну змiну в роботi релiгiйних органiзацiй, спонукає їх до кардинальнi трансформацiї своєї релiгiйно-церковнi діяльностi. За умов глобалiзацiї вона має бути зорiєнтованою на певну аудиторiю, бути цiкавою i потрібною для неї, враховувати автономiзацiю й iндивiдуалiзацiю вiруючих.

Вiдтак можна зробити висновок, що глобалiзацiя фактично стає запорукою тотального постмодернiстського екуменiзму, незважаючи на те, що культ єдностi неодмiнно веде до втрати свободи. Постмодерн i розвиток глобальних комунiкацiй сприяють активнiй трансформацiї конфесiйноi карти України. Релiгiйне поле України доби постмодерну поступово трансформується в напрямi активнiй конкуренцiї конфесiйне забарвлених релiгiйних об'єднань за iнтересами.

Алла АРІСТОВА (Київ)

РЕЛІГІЙНІ КОНФЛІКТИ У ПОСТМОДЕРНОМУ СВІТІ

Напевне є аксіомою, що кожна нова епоха в історії людства народжується і починає свій історичний відлік у горнилі суспільних конфліктів. Ті глибинні протиріччя, які гранично загострюються і тим детермінують чергові злами історії, проявляються назовні у конфліктах економічних, політичних, етнічних, ідеологічних, релігійних тощо, які стають рушієм і каталізатором соціальних змін. Саме так поставала епоха модерну, виростаючи з конфліктів, які майже два століття вражали геопростір Європи. Серед тих конфліктів – релігійним (борні протестантизму і католицизму) належить одна з провідних ролей і потужний вплив на сам спосіб буття європейської цивілізації. *Так само народжувалася і доба постмодерну.* Історія її перших десятиліть – це історія конфліктних протистоянь, що набувають світового масштабу, а частка конфліктів етноконфесійних, міжконфесійних стає чи не найвагомiшою.

Можна твердити, що й епоха модерну, й епоха постмодерну на перших щаблях свого генезису продемонстрували аналогічні процеси в релігійній сфері: перетворення локальних, внутрішніх міжконфесійних та етноконфесійних конфліктів на конфлікти геоконфесійні. Втім у постмодерному світі під впливом процесів глобалізації відбувається виразна зміна не тільки кількісних параметрів релігійних конфліктів, але їх якісних ознак: модернізуються й урізноманітнюються форми вияву релігійних конфліктів, способи їх штучного розпалення та підживлення, технології використання у політичних цілях тощо.

Виразним прикладом цього став той величезний «експериментальний простір», що утворився через розпад соціалістичної системи і в черговий раз змінив спосіб буття європейського геоареалу. Радикальні системні трансформації призвели до спалаху численних суспільних конфліктів, гострота яких деколи сягала рівня національної й державної безпеки.

Як відомо, релігійні конфлікти на європейських теренах розгорталися одночасно на різних рівнях і напрямках:

- § розколи та конфронтація православних церков навколо болочих юрисдикційних питань;
- § гостро актуалізовані конфлікти між християнськими конфесіями: православними, католицькими, протестантськими за переділ сфер впливу, прагнення скористатися тими історичними шансами, які тільки й випадають у зламні періоди історії;

- § християно-мусульманські протистояння, як у країнах з корінним мусульманським населенням, так і в тих, де витворилися значні мусульманські анклави;
- § поширення неорелігій, а разом з тим і світська, і релігійна боротьба проти цих – затаврованих як чужорідні, сектантські, деструктивні – релігійних новоутворень;
- § численні проблеми і кризи внутрішньо-конфесійного розвитку.

В умовах геосоціальних трансформацій, національного відродження і державотворення міжконфесійні конфлікти ставали не просто конфліктами віри і цінностей, а зіткненнями етнокультурних ідентичностей, конфліктами етнічного, цивілізаційного, геополітичного вибору.

У постмодерну епоху детермінантами релігійних конфліктів постає сукупність чинників різного порядку, сили та історичної за давності. Серед них: історична вкоріненість протистоянь, що періодично загострюються, утворюючи фази нападу і ремісії; нові чинники міжрелігійних і міжконфесійних протистоянь, пов'язані із процесами радикальних суспільних трансформацій на європейському континенті; фактори глобалізаційного порядку, які обумовили ескалацію релігійної напруги на різновіддалені сегменти взаємозалежного світу; впливи природного конфліктогенного потенціалу полірелігійного, полікультурного, поліетнічного суспільства. Можна сперечатися про характер динаміки релігійних конфліктів – чи є вона хвилеподібною, циклічною, спонтанно-фрустраційною, а чи ж підпорядкована загальним синергетичним законам, але сам той факт, що релігійні конфлікти є константним, універсальним різновидом суспільних конфліктів, супроводжують всю історію людства, напевне, не піддається сумніву.

Разом з тим релігійні конфлікти виділяються помітною специфікою серед інших суспільних конфліктів. Узагальнюючи напрацювання релігєзнавчої думки, до істотних ознак релігійних конфліктів віднесемо:

1. Глибинний історичний, соціокультурний та ментальний зв'язок із етнонацієгенезом та міжнаціональними відносинами. Немає потреби доводити те, що релігійна ідентичність в історичному часі нерозривно пов'язана з ідентичністю плем'яною, клановою, етнічною, тому більшість міжконфесійних конфліктів набувала етноконфесійного характеру, так само як більшість конфліктів міжнаціональних отримувала стійку релігійну мотивацію.

2. Виразна тенденція до набуття політичного характеру. Безумовно, у постмодерному світі змінюється сам характер взаємозв'язку релігії і політики. Релігія втрачає статус офіційного політичного інституту, але нікуди не зникають, а, навпаки, модернізуються, її функції потужного політичного ресурсу, засобу мобілізації мас та інформаційного впливу. Відтак політизація релігійних конфліктів, як і релігієзація політичних протистоянь – це процес, непереборний доти, доки є принадим об'єднати ресурси політичного й релігійного впливу на соціум. Результати опитування у 27 країнах світу засвідчили: 52 % респондентів дотримуються думки про те, що справжньою причиною протистоянь є «політика з її боротьбою за владу і гроші».¹⁵

У новітню епоху народжуються нові форми синтезу релігійного і політичного змісту в конфлікті. Приклади тому подають не тільки всі найбільші конфлікти кін. ХХ – поч. ХХІ ст. на релігійному ґрунті (від Югославії до Індонезії), а й перетворення на глобальну проблему міжнародного тероризму, для якого релігія є незамінним інструментом легітимації насильства і медіатехнологією.

3. Вкажемо у цьому зв'язку на таку рису релігійних конфліктів як прихованість їх глибинного змісту; маскування за видимим об'єктом конфлікту справжніх підстав для протистояння. Протистояння конфесій, церков, релігійних меншин в усі часи було значно

¹⁵ Релігійна панорама. – 2007. - № 3 (78). – С. 30.

серйозніше, аніж богословські і канонічні розходження чи-то культові розбіжності; воно прямо чи опосередковано пов'язане з економічними, політичними, статусними інтересами відповідних суспільних груп, претензіями на лідерство в соціумі.

4. Здатність розгортатися одночасно на різних рівнях і в різних вимірах. Так, міжконфесійні конфлікти вкрай рідко перебігають у «чистому вигляді» і майже завжди супроводжуються складними конфліктними процесами всередині кожної з конфесій. З більшою чи меншою мірою швидкості релігійні конфлікти охоплюють рівні мирян і духовенства, різні рівні ієрархії кліру, ланки адміністративно-територіальної структури тощо.

Окрім того, вплив релігії, етнорелігійних особливостей на всі сфери суспільної діяльності, а також на культуру, політику, право, духовність, світогляд, психологію – об'єктивно призводить до того, що конфлікти, актуалізовані в одній сфері, закономірно супроводжуються конфліктами в іншій. Останні можуть бути синхронними чи асинхронними у часі, латентними чи відкритими, тривалими або короткочасними, навмисне розпаленими чи стихійними, але ризик їх виникнення та ескалації лишатиметься постійним.

5. Релігійні конфлікти відрізняються особливою психологічною напруженістю. Звісно, будь-який конфлікт являє собою багатовимірне психологічне явище, актуалізує різні архетипи конфліктної свідомості, психології і поведінки, генерує спонтанну агресію. Так у сфері релігійних конфліктів ми стикаємося з особливим духовно-емоційним феноменом – релігійною вірою, якій властива раціонально-неосягнута здатність концентрувати психічну й фізичну енергію вірянина. Ця енергія перетворюється на потужну руйнівну силу, ще більше підсилену свідомим впливом харизматичних релігійних лідерів. Не випадково, на ірраціональний, нереалістичний, спонтанний, експресивний характер релігійних конфліктів звертали увагу ще класики конфліктології (від М.Вебера до К.Боулдінга).¹⁶

Загострені релігійні почуття, загальна невротизація населення, наростання агресивності, ксенофобії та конфесієфобій перетворює релігійні конфлікти на вкрай небезпечне явище. Ця небезпека стає тим більшою, чим тісніше релігійне протистояння пов'язане із керованим зовні чи стихійним фанатизмом. Ескалація (тобто розширення часових і просторових меж релігійного конфлікту, втягування в нього все більшої кількості учасників) веде до того, що предмет конфлікту «виростає» до граничності «священних цінностей», «вищого сенсу» і призначення. З огляду на те, що дійсний чи уявний напад на цінності віри викликає ще потужніший спротив, – виключно силові, збройні засоби припинення релігійних конфліктів не дієві в принципі.¹⁷

6. Відмітною рисою більшості релігійних конфліктів є ілюзорність остаточного розв'язання. Найчастіше, після виявленого спалаху вони переходять у латентну фазу і продовжують жевріти, аж доки не прорвуться назовні, спровоковані черговим приводом. Як засвідчує історія релігій, фактично неможливо подолати конфлікти, що виникли через розколи конфесії на окремі течії чи церкви.¹⁸ Потреба постійно обороняти і відтворювати свою конфесійну ідентичність є тим внутрішнім чинником, який живить «конфесійний егоцентризм» і релігійну нетерпимість. Практично не зникають етноконфесійні конфлікти (хіба що зі зникненням відповідної етнічної спільноти): нові генерації, транслюючи національну історію, зберігають і відтворюють у духовній культурі, в тому числі, історію конфліктів. Показово, що у новому російському енциклопедичному словнику з релігієзнавства серед визначень релігійного конфлікту знаходимо таке: «*Стан хронічної*

¹⁶ Див.: Арістова А.В. Конфліктологічна парадигма соціології релігії // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. Науково-практичний збірник. – 2007. - № 3. – С. 5-10.

¹⁷ Див.: Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття. – К., 2005. – С. 154.

¹⁸ Колодний А. Міжконфесійні та міжцерковні протистояння в незалежній Україні // Релігійна свобода. Науковий щорічник. – 2005. - № 9. – С. 83, 86.

напруги у відносинах догматично і організаційно самостійних церковно-релігійних структур».¹⁹

Отже, релігійні конфлікти не мають доконечного вирішення; їх не можна перемогти, подолати, усунути, заборонити, натомість, лишається один шлях – навчитися ними управляти (тимчасово врегулювати, перетворити конфлікт на консенсус або хоча б на компроміс, локалізувати, не допускати гострих форм вияву, якщо вдасться – відвернути). Тим самим ми постаємо перед проблемою компетентного менеджменту конфліктних відносин у релігійній сфері, відпрацювання спеціальних технологій управління релігійними конфліктами. Під таким кутом зору міжконфесійний діалог можна розглядати як одну серед спеціальних технологій управління конфліктними відносинами.

В останні десятиліття ми спостерігаємо процес, що є напевне інноваційним в історії міжрелігійних відносин: це – перетворення діалогу спочатку на морально-етичну цінність, а згодом – на правовий імператив. Контент-аналіз правових документів середини і кінця ХХ ст. переконливо доводить, що у 90-тих роках м.ст. відбувається виразна еволюція міжнародного законодавства: відбувається розробка цілого пакету правових норм, що закріплюють діалог, толерантні відносини між релігійними суб'єктами як засадний соціальний інститут. Ці норми різноманітні: від закріплення за державою обов'язку сприяти утвердженню діалогового режиму співіснування конфесій засобами науки, культури, освіти, ЗМІ, комунікації²⁰ до підтримки громадянської активності, діяльності неформальних миротворчих та посередницьких організацій.²¹

Безумовно, самостійною і гострою проблемою лишається те, що подібні норми закріплені здебільшого у міжнародних правових документах рекомендаційного типу, тому на практиці зберігають дорадчий характер і позбавлені санкціонуючої сили.²² Новітні вимоги і норми міжнародного права рідко віднаходять своє повне і адекватне втілення у національному законодавстві. Це гранично актуалізує правотворчі процеси в ряді країн, в тому числі в Беларусі, Україні та Росії.

Спорідненою проблемою є інституалізація не лише діалогових, а й конфліктних відносин. Йдеться про те, аби ввести самий процес конфлікту у певне нормативне русло, надати йому цивілізованих форм та адекватних каналів вираження, у кінцевому підсумку – органічно трансформувати конфлікти у керований переговорний процес. Складовими частинами цього завдання є:

- § створення передумов – матеріальних, технічних, фінансових, організаційних, інформаційних – для налагодження спілкування конфліктуючих сторін, проведення зустрічей, переговорів, конференцій (на початок – хоча б для взаємного висловлення претензій і проблемних питань);
- § унормування правил поведінки конфліктуючих сторін, зокрема: заборона на образи і знуцання, поширення неправдивої інформації через ЗМІ, підбурювання мирян на протиправні заходи, свідоме розпалювання конфлікту, в тому числі шляхом активізації закордонних центрів, місій, діаспор та ін.; встановлення взаємної відповідальності сторін;
- § формування інституту посередництва, вироблення правил і порядку залучення до переговорного процесу третьої сторони, за умови, що обидві сторони визнають її авторитетність, чесність, соціальну відповідальність;

¹⁹ Религиоведение. Энциклопедический словарь. – М.: Академический Проект, 2006. – С. 539.

²⁰ Рекомендації ПАРС 1202 (1993) «Щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві» п.15 розд.1

²¹ Рекомендації ПАРС № 1556 (2002) «Релігія і зміни в Центральній та Східній Європі». Розд. «Культура, наука і обміни»

²² Див.: Джеремі Ганн. Судовий захист права на свободу сумління на основі Європейської Конвенції з прав людини // Релігійна свобода і права людини : правничі аспекти. У 2-х т. – Т. 2. – Львів, 2001. – С. 185.

- § забезпечення умов для рівного, свідомого доступу всіх зацікавлених сторін до процедури відпрацювання колективного рішення;
- § запровадження інституту арбітражу в міжрелігійні стосунки. У ситуації міжрелігійних конфліктів уявляється доцільним обрати варіант рекомендаційного чи обмеженого арбітражу (коли сторони до початку розгляду встановлюють певні межі можливих поступок);
- § інформаційне забезпечення конфліктуючих сторін: налагодження каналів інформування конфліктантів про прецеденти і позитивний досвід розв'язання подібних конфліктів та можливі наслідки нерозв'язання конфліктної ситуації; адекватне оприлюднення висловлених пропозицій сторін; повідомлення про всі зроблені й заплановані кроки в бік розв'язання конфлікту;
- § вироблення механізмів контролю за додержанням досягнутих угод.

Звісно, «назавжди» нейтралізувати дію чинників, які генерують і живлять релігійних конфлікт – ідея цілком утопічна, але знизити рівень напруженості в релігійному середовищі й відвернути гострі спалахи протистоянь – справа вповні реальна. Виразна специфіка релігійних відносин, психологічна насиченість релігійних емоцій, полідетермінантність релігійних конфліктів, відпрацьована ідейно-ціннісна апологія конфліктної взаємодії – все це вимагає великої суспільної роботи з урегулювання релігійних конфліктів. Некомпетентний менеджмент у цій сфері є соціально небезпечним.

Віталій ШЕВЧЕНКО (Київ)

РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОГО РОЗВИТКУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Розглядаючи релігійну ідентичність як комплекс сталих ознак, що властиві особистості, спільноті, народу чи нації в системі її численних модифікацій (політичної, етнонаціональної, культурно-мистецької тощо), маємо перед усім зазначити, що її виокремлення та з'ясування, є ситуативно надзвичайно актуальним і до того ж не позбавлене кінцевих рацій як у властиво релігійному сенсі, так і з огляду на розгортання демократизаційних процесів в Україні. Під таким оглядом саме вивчення української релігійної ідентичності, яка нерідко пронизує інші ідентичності, а то й складає їхнє ядро, потребує подальших і системно вивірених студій. Хоча й нинішній стан її вивчення дозволяє з безсумнівною стверджувати: релігійний чинник справив винятковий вплив на витворення самобутніх вірувань та уявлень українського народу про навколишній світ, Бога, людей, які, формуючись в традицію та складаючи неповторні риси його ментальності, обумовлювали світоглядні орієнтири, перебіг історії та ідеальні прагнення.

Між тим, в контексті глобалізаційних процесів сучасності і особливо тих, що мають місце в межах християнської ойкумени, про глибини релігійної самосвідомості етнічної субстанції нерідко забувають навіть згадувати, вже не кажемо належно розмірковувати. І постмодерні пріоритети в цьому сенсі правлять багатьом за своєю ідеєю, виступають виправданням на користь будь-якого екзистенційно удоцільненого твердження. А дарма! Бо постмодерн як ціннісно-сміслова даність сучасності насправді не є чи не мав би слугувати зразком для безапеляційного наслідування, пристаючи на яке, ми ризикуємо розчинитися в світі знеособлених екзистенцій, а з тим - втратити ті орієнтири, які формувалися й утверджувалися в напруженій боротьбі на полях ідеологічних змагань та військових сутичок.

Отже, ситуація наразі дійсно не з простих, але обов'язкова до врахування, бо ж, з одного боку, коли йдеться про церковно-релігійну сферу життя українського народу в